

Dossier educatiu

Castell
i Canònica
de Sant Vicenç
de Cardona

Des del 24 de febrer, pel Decret 201/2004, el Museu d'Història de Catalunya gestiona el patrimoni monumental propietat de la Generalitat de Catalunya, del qual formen part indrets tan emblemàtics com els monestirs de Santes Creus i de Sant Pere de Rodes; la barcelonina capella de Santa Àgata; la cartoixa d'Escaladei; la Seu Vella de Lleida; les canòniques agustinianes de Sant Miquel d'Escornalbou, de Santa Maria de Vilabertran i de Sant Vicenç de Cardona; el castell andalusí de Miravet, baluard de l'orde del Temple; i també les cases-museu de Rafael Casanova, a Moià, i de Prat de la Riba, a Castellterçol.

Una de les prioritats del Museu d'Història de Catalunya, ara estès per tot el territori català, és la de facilitar el coneixement, la sensibilització i el gaudi de la història de Catalunya i del patrimoni cultural a tots els ciutadans i, d'una manera molt especial, als escolars d'arreu de Catalunya. És per aquest motiu que iniciem una nova publicació, el dossier educatiu, adreçat a la comunitat educativa, amb l'objectiu d'ajudar a entendre els monuments i d'informar de totes les activitats educatives que s'hi realitzen.

La voluntat del Servei Educatiu del Museu d'Història de Catalunya és oferir cada any noves experiències pedagògiques aplicades al patrimoni arquitectònic i dirigides a tots els nivells educatius: educació infantil, educació primària, educació secundària i batxillerat, tot ajustant els continguts i procediments als objectius curriculars dels diferents cicles de cada etapa. Més enllà de l'educació formal, les propostes educatives del museu van adreçades, també, a l'educació en el lleure de les famílies que visiten els monuments els caps de setmana i durant les vacances, tot oferint una manera diferent de conèixer i viure la història de Catalunya.

Jaume Sobrequés i Callicó

Director del Museu d'Història de Catalunya

El castell i canònica de Sant Vicenç de Cardona són el compendi històric, arquitectònic i monumental dels 2.500 anys d'ocupació antròpica d'aquest indret. Un discórrer en el temps, en el decurs del qual el castell i la seva església escenifiquen l'espai del poder generat a mercès de l'explotació de la sal que aflora sobre la terra de Cardona. Primer com a *oppidum* ibèric, després com a castell-palau d'època medieval i, en darrer terme, com a fortalesa militar. Un llegat que ha estat mereixedor de rebre la declaració monumental per a l'església de Sant Vicenç, l'any 1931, i per a la fortalesa, l'any 1949.

Vista de la canònica de Sant Vicenç de Cardona.

El seu conjunt monumental s'enlaira 585 m sobre el nivell del mar, damunt de la muntanya que s'alça sobre el riu Cardener i el meandre que formava al seu pas per aquest indret, tot just davant el salí de Cardona. L'elecció feta per l'home d'aquest turó no es fruit de l'atzar. Respon a la necessitat de defensar l'accés a la sal i el seu comerç a través de la conca del Cardener.

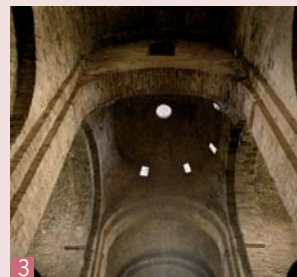
La capçalera de la canònica de Sant Vicenç de Cardona.

1

2

3

1. Nau central de la canònica.
2. Façana de ponent amb el claustre.
3. Interior de l'església amb la cúpula.

Orígens de Cardona

Els testimonis de cultura material ens permeten constatar l'explotació del salí des del Neolític mitjà (4.000 a.C.). Tanmateix, l'ocupació de la muntanya del castell no es va esdevenir fins a l'iberisme, a l'entorn del 300 a.C., en el marc d'una societat jerarquitzada que cercava un indret fàcil de defensar, que possibilités alhora el control del salí. Amb el desembarcament dels romans i la posterior conquesta i pacificació del territori, aquest nucli va perdre importància en favor d'altres hàbitats més propers a l'explotació feta de la sal. I així va romandre fins l'any 798, quan Lluís el Pietós ordenà la seva ocupació i fortificació com a preludi de la pressa de Barcelona i la formació de la Marca Hispànica, o frontera sud de l'imperi carolingi amb al-Andalus.

■ La Carta de Població de Cardona

Començava així la història documental del *castrum Cardonam*. La vella fortalesa ibèrica restava cridada a ser protagonista de la nova frontera. Dominar Cardona significava disposar de la millor sal a l'abast i el control de les comunicacions. És per això mateix que, de bon començament i en la mesura que els monarques carolingis organitzaren el govern de la frontera a través de delegats comtals, aquests darrers manifestessin el seu interès per controlar Cardona. Vers el 872, Guifré I concedia una primera carta de franqueses als homes del castell. Continuada després per una segona carta atorgada l'any 986 per Borrell II amb un seguit d'avantatges fiscals per atreure nous pobladors. L'any 1050, ja s'havia desenvolupat un raval urbà a l'entorn del mercat que se celebrava als peus del castell, en el preludi del que havia de ser la vila del castell.

■ El castell dels senyors de la sal

Igualment, Borrell II va cedir el castell a Ermemir, fill dels vescomtes d'Osona. En els decennis següents, els seus successors van permutar el títol i el van vincular al senyorage del castell ja com a vescomtes de Cardona, esdevingut també aleshores nucli residencial de la família. De llavors ençà, la nissaga vescomtal va senyorejar sobre bona part de la conca del Cardener mercès als guanys de la sal. L'ascendència assolida entre el segle XI i XV pels anomenats *senyors de la sal* com a vescomtes, comtes i ducs de Cardona va comportar que Cardona i el seu castell esdevinguessin en un dels epicentres polítics del Principat. En arribar el tombant de l'edat mitjana, els ducs de Cardona havien esdevingut cap i senyera de la noblesa catalana dins una política d'obediència a la Corona. La seva projecció es va refermar al llarg del segle XVI amb la integració dins l'aparell governatiu de la monarquia hispànica.

L'església de Sant Vicenç

L'any 980, se'ns documenta per primera vegada l'existència d'una església al castell sota l'advocació de Sant Vicenç Màrtir amb funcions parroquials, que ben aviat van ser objecte de la cobdícia dels successors del vescomte Ermemir. L'any 1019, un nebot seu penedit, el vescomte Bermon, la va dotar de nou sota la influència del bisbe Oliba d'Osona i altres autoritats. L'any 1029, quan la mort de Bermon, els fonaments de l'actual església ja eren tota una realitat. La seva construcció va continuar després sota les figures dels seus successors en el títol vescomtal fins a ser consagrada l'any 1040 pel seu germà, el bisbe Eribau d'Urgell.

De llavors ençà, aquesta església va acollir una comunitat de canonges regulars. La vida comunitària al voltant del temple es va mantenir amb més o menys esplendor al llarg de l'edat mitjana amb un nombre variable de canonges regits pel seu superior, l'abat, sempre sota el patronatge dels senyors de Cardona. L'any 1592, va ser reformada en Col·legiata secular a semblança de les altres canòniques catalanes. Els canonges van ocupar les dependències conventuals fins que la progressiva conversió del castell en caserna militar i les vicissituds bèl·liques dels segles XVII i XVIII va comportar el seu desallotjament del recinte. L'any 1794, s'esdevenia el cop de gràcia definitiu, quan els militars forçaren als canonges a abandonar la seva església, alhora que la transformaven en magatzem. Ús que mantenir fins l'any 1903.

Declarada monument nacional l'any 1931, el seu aspecte actual es deu a la restauració duta a terme per l'arquitecte Alexandre Ferrant entre 1949 i 1970. L'edifici recuperat es correspon a una gran basílica de tres naus rematades a llevant per un creuer poc desenvolupat, coronat per una cúpula, al qual s'obren tres absis semicirculars, el central precedit per un ampli presbiteri. Aquesta estructura obeeix a un projecte concebut en temps del vescomte Bermon sota la influència arquitectònica nord europea de tradició carolíngia (palesa a l'absis, transsepte, cimbori i tribuna) conjugades amb l'experimentació del primer romànic meridional (tractament dels murs). La seva construcció es va dur a terme en un termini breu de temps sense grans alteracions fins a esdevenir el paradigma canònic del primer romànic català.

Tomba de Ferran Joan Ramon Folc, segon duc de Cardona, i la seva muller Francisca.

La cripta.

■ El creuer: el panteó familiar

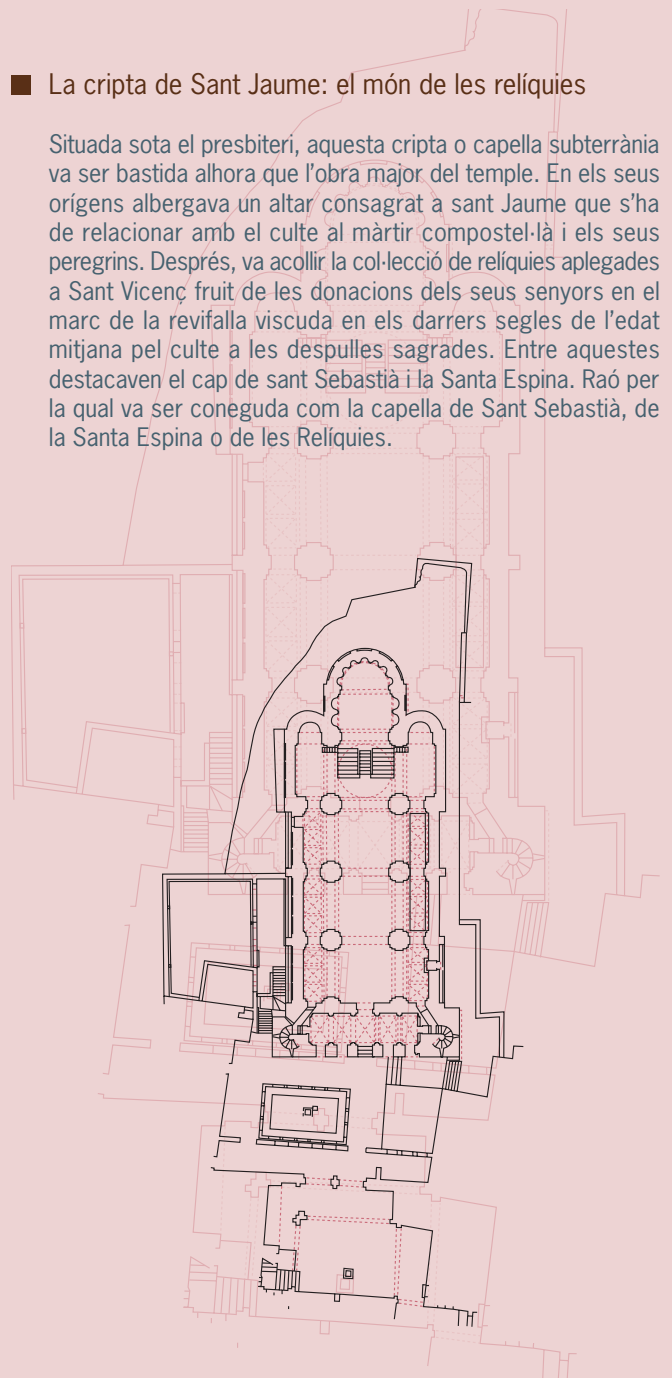
D'ençà el segle XII, aquesta església va acollir les despulles mortals dels seus senyors. El primer espai triat per ubicar els primers enterraments fou el nàrtex d'entrada a l'església. Per això mateix, vers el 1190, van patrocinar la decoració pictòrica de les seves voltes dins un cicle iconogràfic de tipus cristològic adreçat al culte funerari dels avantpassats. Un segle després, els senyors ja es feien enterrar a dins del temple. L'espai triat per ubicar els sepulcres va ser el creuer, al bell mig de la nau central, sota el cimbori i enfront les escalinates del presbiteri. Un costum que amb el temps va adquirir força de privilegi per a Sant Vicenç fins a transformar el temple en un immens panteó familiar, on s'aplegaven els cossos dels vint-i-tres membres de la nissaga que, fins el segle XVI, es van fer sebollir a la seva església. Els estralls provocats en el decurs de la Guerra de Successió van significar la destrucció de la majoria dels sepulcres. Només restaren dempeus els sepulcres del comte Joan Ramon Folc I (†1442) i del duc Ferran Ramon Folc I (†1543) per trobar-se encaixats al mur de la nau en sengles extrems del creuer.

■ El presbiteri: les presses de possessió

Els caps del casal de Cardona restaven obligats a prestar jurament sacramental al seu patró celestial, Sant Vicenç Màrtir. Els orígens d'aquest cerimonial rauen en la prescripció imposada l'any 1040 pel bisbe Eribau, quan la consagració de l'església. Abans de prendre possessió dels seus dominis, els seus hereus i successors en el títol vescomtal haurien de jurar respectar a l'abat i a la comunitat de canonges com a servidors del seu patró. De llavors ençà, els caps del llinatge van observar la voluntat del seu predecessor. La cerimònia es portava a terme davant l'altar major, i en presència de l'abat. Un cop presa la possessió, el senyor, rebia el jurament i l'homenatge dels seus vassalls que, a canvi, es beneficiaven de la confirmació dels seus privilegis i costums, a més d'una amnistia general dels delictes comesos.

■ La cripta de Sant Jaume: el món de les relíquies

Situada sota el presbiteri, aquesta cripta o capella subterrània va ser bastida alhora que l'obra major del temple. En els seus orígens albergava un altar consagrat a sant Jaume que s'ha de relacionar amb el culte al màrtir compostel·là i els seus peregrins. Després, va acollir la col·lecció de relíquies aplegades a Sant Vicenç fruit de les donacions dels seus senyors en el marc de la revifalla viscuda en els darrers segles de l'edat mitjana pel culte a les despulles sagrades. Entre aquestes destacaven el cap de sant Sebastià i la Santa Espina. Raó per la qual va ser coneguda com la capella de Sant Sebastià, de la Santa Espina o de les Relíquies.

Vista general del castell i la canònica de Sant Vicenç de Cardona

La conversió d'un castell medieval en una fortalesa moderna

A l'alba dels temps moderns, Cardona no deixava de ser un més dels molts castells medievals que omplien el Principat. Les absències dels senyors havien estat cada cop més llargues en favor de Barcelona i altres indrets més propers a la cort reial. En concloure el segle XVI, les seves estances havien perdut la fastuositat del passat per acollir les presons del ducat.

Els fets que se seguiren en el Principat després de la Guerra de Separació (1640-1652) i la pau dels Pirineus (1659) estroncaren aquesta dinàmica. L'ocupació feta l'any 1643 pels militars francesos manifestava l'interès de Cardona com a plaça estratègica per a sotmetre les faccions armades de la Catalunya central, a més de controlar les seves salines amb les rendes. Per això mateix, l'any 1652, un cop recuperat per les tropes de Felip IV, el castell va restar guarnit i artillat amb caràcter permanent pel terços castellans.

Aleshores, però, el castell presentava unes defenses obsoletes en relació amb l'artilleria i les noves tàctiques d'atac. Vers el 1600, els ducs ja havien costejat la seva fortificació i l'adquisició d'onze canons de ferro. I en temps del duc Enric I (1608-†1640) es van millorar de nou les seves defenses. Tanmateix, la conversió del vell castell medieval en una fortalesa moderna amb baluards no es va esdevenir fins l'any 1691, quan Josep Bacardit i d'altres vassalls del duc pactaren l'alçament del ducat de Cardona a favor del rei de França, amb unes condicions que incloïen l'administració de la sal.

Davant la possible sedició del ducat i del tresor que representaven les seves salines, calia assegurar-se l'ordre interior de la Catalunya central per part de les tropes del rei. A la primavera de 1692, començaven les obres de la nova corona de baluards que havia d'encerclar el recinte medieval del castell. La direcció dels treballs va correspondre a l'enginyer Pedro Borras, deixeble de l'Acadèmia Militar de Brussel·les. Llavors, en Bacardit ja havia estat pres junt amb els seus companys, per ser esquarterat a Barcelona acusat de traïció. El seu cap va ser penjat dels murs del castell, vers el salí que havia cobejat.

El resultat final de les obres fetes des de 1692 és la corona de baluards que envolta el recinte sobirà del castell amb un total de set bastions. Dos en el front de llevant, el de Sant Pere i el de Sant Vicenç. Altres dos a migdia, el de Sant Sebastià i la Casamata, a més de l'avançada que defensa el camí cobert. Altres dos a ponent, el del Cavaller i el de Sant Carles. I un al nord, el de Santa Maria. Els seus murs poden arribar a tenir fins a 4 m de gruix. En els respectius terraplens es disposen les troneres per a l'emplaçament de les peces d'artilleria amb cent boques de foc. En els angles exteriors es disposen les garites o cossos de guàrdia enlairades per sobre del fossat. Tots ells resten units per cortines o llenços de muralla amb murs verticals.

Conjunt monumental del castell i la canònica de Cardona

L'absis i els baluards del castell.

■ El darrer baluard de les llibertats catalanes

Les defenses enginyades i bastides en els anys següents van poder demostrar la seva consistència en el decurs de la Guerra de Successió (1700-1714). Cardona, fidel a la causa de l'arxiduc Carles d'Àustria, va haver de resistir aleshores les escomeses de les tropes francoespanyoles de Felip V. Circumstància aquesta que va donar fama a la fortalesa d'invencible i de no haver-se rendit mai per la força de les armes. El primer atac es va produir a la tardor de 1711, amb un setge que es va perllongar uns quaranta dies. Després, entre el 30 i 31 d'octubre de 1713, Cardona va patir un segon atac. I, en darrer terme, va servir en el decurs de 1714 com a base de les tropes dels germans Devalls que operaven a la reraguarda de l'exercit borbònic per tal de dificultar el setge de Barcelona. Fins a rendició de la ciutat, l'11 de setembre de 1714, la capitulació de la qual restava condicionada amb la salvaguarda dels seus habitants a la rendició del castell de Cardona. Per això mateix, amb data del 18 de setembre, la guarnició va haver de rendir la fortalesa, convertida aleshores en el darrer baluard on els catalans defensaren la seva sobirania i les institucions pròpies de govern.

En concloure la guerra, el castell i el seu recinte van mantenir-se com a plaça militar. L'obratge i millora de les seves defenses fins assolir l'actual morfologia es van fer en relació amb els principals conflictes bèl·lics soferts pels països com ara la Guerra Gran (1793-1795), la Guerra del Francès (1808-1814) i, en darrer, les carlinades vuitcentistes (1833-1876). Després, la continua progressió tècnica de l'artilleria i les millores de les vies de comunicació van reduir en molt les possibilitats defensives de la plaça. L'any 1890, ja es retiraven la major part de les seves bateries. En darrer terme, l'any 1903, el castell restava desguarnit i la seva comandància suprimida.

a

ctivitats educatives

La capçalera

La cúpula

El castell de Cardona i el poder del senyor feudal

Per a tots aquells grups que cursen el cicle superior de primària, el servei educatiu del Museu d'Història de Catalunya ha organitzat l'activitat *El castell de Cardona i el poder del senyor feudal*. Es tracta d'un recorregut pel castell i la canònica de Cardona on, prenent com a exemple la nissaga dels Folc de Cardona, una de les famílies nobiliàries més riques i influents de la Catalunya medieval, s'analitza la figura del senyor feudal: el poder del senyor feudal, l'abast de les seves possessions, l'origen del seu poder, l'estratificació social, el paper de la religió dins la mentalitat medieval.

L'activitat té una durada d'una hora i mitja.

El castell palau de Cardona: de castell medieval a fortalesa moderna

Per a l'educació secundària el Museu ofereix l'activitat *El castell palau de Cardona: de castell medieval a fortalesa moderna*, un recorregut pel castell de Cardona per conèixer els diferents espais que el componen, el castell, la canònica i la fortalesa, relacionant-los amb els diferents períodes històrics. Es treballa el castell, entès com a fortalesa per a la defensa i el control del territori, com a residència del senyor i com a centre d'administració de les seves possessions, i el noble feudal, com a senyor d'un territori i els seus privilegis sobre els vassalls.

L'activitat té una durada de dues hores.

Experiència fotogràfica dels Monuments i Experiència fotogràfica Internacional dels Monuments

L'Experiència té per objectiu apropar els joves al patrimoni monumental, per mitjà d'una experiència personal, lúdica i creativa, basada en la fotografia. Els nois i noies tenen una oportunitat molt atractiva de descobrir per ells mateixos -des de l'ull d'una càmera- alguns dels monuments més representatius de l'art i la història de Catalunya.

L'experiència és organitzada pel Departament de Cultura, Educació i Presidència de la Generalitat de Catalunya i és oberta a tots els centres públics i privats de primària (cicle superior) i secundària (ESO, Batxillerat i Cicles Formatius de Grau Mig).

Per saber-ne més:

- ADELL I GISBERT, Joan Albert: *Col·legiata de Sant Vicenç de Cardona*. Barcelona: Curial, 1994.
- BANGO, Isidro. *El castell de Cardona*. A: *Castells de la Catalunya Central*. Manresa: Fundació Caixa de Manresa, 1998. p. 11-42.
- CASAS I NADAL, Montserrat. *Història de Cardona. Llibre III primera part: La canònica de Sant Vicenç de Cardona a l'Edat Mitjana. Alguns aspectes de la seva història des dels seus orígens fins al 1311*. Cardona: Patronat Municipal de Museus, 1992.
- DIVERSOS AUTORS. *Cardona*. A: *Catalunya Romànica, Bages*. Vol. XI. Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1989. p. 143-174.
- GALERA I PEDROSA, Andreu. *El castell de Cardona*. Sant Vicenç de Castellet: Farell Editors, 2001. SERRA VILARÓ, Joan. *Història de Cardona. Llibre I: Els senyors de Cardona*. Tarragona: Sugrañes Hnos. Editors, 1964.
- SOBREQÜÉS, Santiago. *Els Barons de Catalunya*. Barcelona: Vicens Vives, 1957.

Materials didàctics del Museu d'Història de Catalunya, núm. 1, 2, 6, 7 i 11.

Museu d'Història de Catalunya

Plaça Pau Vila, 3
08003 Barcelona
Telèfon 93 225 47 00
www.mhcat.cat

Castell i Canònica de St. Vicenç de Cardona

Cardona. Bages
08261 Cardona
Telèfon 938 684 169

Horaris de visita

- De l'1 d'octubre al 31 de maig:
de dimarts a diumenge de 10 a 13.30 h i de 15 a 17.30 h.
- De l'1 de juny al 30 de setembre:
de dimarts a diumenge de 10 a 13.30 h i de 15 a 18.30 h.

Itinerari *El castell de Cardona i el poder del senyor feudal*

- Durada: 1 hora i 30 minuts
- Informació i reserves al 902 400 475 (informacio@salcardona.com)

Itinerari *El castell palau de Cardona: de castell medieval a fortalesa moderna*

- Durada: 2 hores
- Informació i reserves al 902 400 475 (informacio@salcardona.com)

Experiència fotogràfica dels Monuments i Experiència Fotogràfica Internacional dels Monuments

- Informació al telèfon 93 225 47 00 i a www.mhcat.cat

Àrea de Difusió i Documentació Museu d'Història de Catalunya.

- Coordinació: Ita Llevadot (mllevado@gencat.net)
- Text: Andreu Galera
- Activitats: Griselda Aixelà i Ita Llevadot
- Fotografies: Pepo Segura
- Disseny gràfic: Toni Zamora